

Українські змовники і месіаністи

Поява чергової книги провідного українця в Польщі Стефана Козака завжди є подією небуденною, якої чекаю з нетерпінням, зважаючи на ґрунтовність та енциклопедичність фахового рівня вченого. Доктор філологічних наук, професор, багаторічний завідувач кафедри української філології Варшавського університету, академік НАН України, почесний доктор Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, автор кількох монографій, численних статей у відомих польських, українських та багатьох зарубіжних наукових виданнях, за науково-педагогічну та громадську діяльність, розвиток українсько-польських культурних зв'язків нагороджений багатьма державними нагородами, у тому числі й українськими.

Рецензована книга є продовженням, виданої у 1978 р., праці *U źródeł romantyzmu i nowożytnej myśli społecznej na Ukrainie (Біля джерел романтизму і новітньої суспільної думки в Україні)*. Звідси часті посилання на неї, бо розвиваючи її сюжети, потрібно було вказати на їх джерела, базу та вже існуючий історико-культурний контекст.

Книга *Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське Братство* є перекладом із польської під назвою *Ukraińscy spiskowcy i mesjaniści. Bractwo Cyryla i Metodego (Warszawa 1990)* – переклад і редакція М. Лесюка.

Поява україномовного варіанту книги є цілком закономірною з огляду на ту величезну роль, яку відіграли в духовному згуртуванні слов'ян Кирило та Мефодій. Ці двоє місіонерів завдяки своїй християнській місії, винайденню слов'янської писемності, перекладам Святого Письма і літургійних книг слов'янською мовою довели, що вже в епоху раннього середньовіччя слов'янські народи єднала велика духовна спільність, яка представляла східних і західних християн у світлі згоди та миру. Вагомість діянь Кирила та Мефодія полягала в тому, що вони піднесли слов'ян до рангу європейських народів, обґрунтували, що слов'яни активно впливали на події в Європі, на культурно-освітні та цивілізаційні процеси. Тож зрозумілим є активне зацікавлення українських романтиків спадщиною Кирила та Мефодія, яких обрали покровителями таємного Братства, заснованого в Києві на рубежі 1845–1846 рр. Як і їхні покровителі, київські кирило-мефодіївці високо підносили справу освіти, завдяки якій, на їх щире переконання, простий люд нарешті збагне правду й досягне свободи. Через те девізом узяли слова з Євангелія св. Івана: «Пізнаєте правду і вона визволить вас».

Як бачимо, дослідження порушених у рецензованій книзі питань, що стосуються діяльності і традицій патронів Братства, має глибоке обґрунтування. Вельми актуальними на сьогодні є розгляд діянь кирило-мефодіївців у контексті посилення революційної ситуації в Європі (зокрема французької буржуазної революції і її наслідків та наполеонівських війн), трактування молодоукраїнського руху як віддзеркалення постійно зростаючих світових революційних тенденцій, відлуння ідей Юзефа Маззіні та його «Молодої Європи», спробу об'єднання ідей утопічного соціалізму Фур'є і Сен-Сімона, особливо концепцій останнього, вміщених у праці *Нове християнство* і виражених у *Книгах народу* Ламене, в його праці *Про минуле і майбутнє народу*, а також у *Книгах народу і польського паломництва* Адама Міцкевича.

Порівняння київського Братства з попередніми товариствами змовників і таємними організаціями надзвичайно вдале, оскільки братчики рівнялися на них, використовували їхні ідейно-політичні програми і принципи, насамперед ті, які стосувалися ідей свободи і незалежності та слов'янської співдружності. На зразок масонського товариства «Об'єднаних слов'ян», що ставило за мету об'єднання слов'янських народів і взяло за покровителя св. Івана, київські конспіратори обрали за патронів Кирила та Мефодія і розробили програму слов'янської федерації, що була значно ширшою за програмні документи попередників.

У книзі виділено шість домінантних проблем, винесених у назви розділів, розміщених у відповідності з логікою авторського задуму і всебічно зінтерпретованих: *Народження традиції, На хвилі романтизму, Правда вас вільними зробить, Слов'янська ідеологія, Історіософія та месіанізм, Дві версії царства справедливості: Костомаров і Міцкевич*. Кожен із цих розділів є самодостатнім і водночас підпорядкований єдиній меті – висвітленню в різних аспектах, контекстах на тлі романтичних процесів, явищ і категорій ідеї суспільного прогресу, слов'янської ідеології, історико-месіанських концепцій в літературній творчості членів Кирило-Мефодіївського братства, передусім в його програмних документах (вони подаються в додатках). Найбільшу увагу приділено спадщині Тараса Шевченка і Миколи Костомарова, зважаючи на їхню роль у діяльності Братства: Шевченко став духовним вождем товариства, з його появою запанував серед молоді піднесений стан духу, а Костомаров відіграв провідну роль (при співучасті молодших від нього Миколи Гулака і Василя Білозерського) у заснуванні Братства, саме йому належить авторство головних документів.

Досліджуючи процес утвердження романтизму в українській літературі, С. Козак, з одного боку, виявляє фактори, які його гальмували, а з другого, – які були його каталізаторами. Адже в боротьбі за розвиток української літератури на романтичних засадах величезну роль відіграла – поруч з російською мовою і літературою – польська література, яка користувалася

великою популярністю. У ній ретельно вишукувалися джерела інформації про актуальні літературні напрями і тенденції, особливо про підняту проблематику історії і народу, слов'янську ідею та народність. Українським романтикам імпував патріотичний пафос польських романтиків (насамперед, Міцкевича, представників «української школи» в польському письменстві), сугестивні постаті персонажів, звернення до джерел народної поезії.

Цілком слушно, що в головній, інтерпретаційній частині монографії до аналізу включено ті літературні твори, які були написані до арешту (безрезень 1847) членів Братства, тобто ті, які розповсюджувалися серед київських змовників і суттєво впливали на настрої, свідомість опозиціонерів, їхню суспільну поведінку і політичну програму.

Подібне обмеження обумовлене, очевидно, бажанням найповнішого висвітлення характеру Кирило-Мефодіївського братства і прагнень його членів у період активної їх діяльності. Така настанова автора монографії продиктована ще й тим, що в існуючих працях про діяльність кирило-мефодіївців зазначені питання висвітлювалися поверхово, розмито, ці праці в переважній більшості мають біографічно-описовий характер. У них звертається увага на приналежність до Братства, причини арешту і перебіг слідства, подальша доля змовників на засланні тощо. Натомість інтерпретаційна сторона поступається місцем передачі змісту обговорюваного твору або програмного документа.

Абсолютно доречними й необхідними є додатки до книги, куди увійшли програмні документи Братства, написані в основному Костомаровим і Білозерським: *Статут Кирило-Мефодіївського Братства*, *Закон Божий (Книга буття українського народу)*, *відозви Брати українці!*, *Браття великороссияне и поляки!*, *Про слов'янську ідею*, *Думки про панславизм*, *Думки про слов'янську націю і взаємини*, *Програма освіти*. *Думки про сільські школи* та ін. Ознайомлення з цими документами важливе в плані вираження в них ідеї всеслов'янського єднання, яка в сучасних умовах особливо актуальна: «Єдиним способом повернення прав народові є об'єднання всіх слов'ян в одну родину під опікою права любові і свободи» («Положення статуту Кирило-Мефодіївського Братства»); «... вона [Україна – Л. Р.] любила і поляків, і москалів як братів своїх і не хотіла з ними розбрататися, вона хотіла, щоб всі жили вкупі, поєднавшись як один народ слов'янський...» (*Книга буття українського народу*). І в плані утвердження віри в месіанське призначення України, в те, що саме вона стане центром слов'янського світу, зуміє сконсолідувати всі слов'янські народи в єдину федерацію – «слов'янську націю», засновану на засадах християнської моралі, де найвища влада належатиме загальнослов'янському парламентові з представників усіх слов'янських народів, де пануватимуть мир і злагода, де всі будуть рівні, де не буде насильства над людиною:

І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар (*Книга буття українського народу*).

Основні положення, викладені в цих документах, становлять платформу і теоретичне підґрунтя діяльності київських кирило-мефодіївців, вказують не тільки на конкретну ціль і шлях, який веде до її реалізації, але також на тогочасні політичні і суспільні умови та зв'язки із широко і всебічно трактованою думкою та ідеологією романтизму, на що у книзі звернено докладну увагу. І це до честі С. Козака, який, детально аналізуючи вказані матеріали, не ігнорує цих зв'язків, як це роблять окремі автори, бо саме романтики спричинилися до зруйнування старих суспільних структур, власне на хвилі романтизму виріс і зміцнів великий європейський рух, що через численні таємні організації охопив мало не всі країни Європи, становлячи вагому силу, яка приводила в рух тогочасні суспільні течії.

Треба віддати належне копіткій і наполегливій праці С. Козака, котрий увів зазначені документи в науковий обіг. Адже до цього часу немає їх повного наукового видання, і вченому довелося звертатися до їх публікацій у різноманітних журналах і скорочених друках, які видавались у різні періоди. При цьому дослідникові довелося залучити фонди численних бібліотек за межами Польщі та України: Слов'янської бібліотеки в Празі, Бібліотеки славістичної школи в Лондоні, бібліотеки Канадського інституту українських студій та ін.

Доброго слова вартий і переклад монографії, здійснений Миколою Лесюком, якому вдалося точно передати її зміст у доступній і разом з тим науково виваженій формі. Науково доцільним є цитування художніх творів у двох варіантах – україномовному і польськомовному, що дозволяє читачам пересвідчитися у якості перекладу, відтворенні ним змісту й духу оригіналу. Щоправда, деякий спротив викликає написання слова «гагіографи» (у перекладі з грецької *hagios* – святий, *grapho* – пишу) – біографи, що описують життя святих. Згідно з існуючими нормами українського правопису і вже усталеною літературознавчою традицією вживається форма «агіографи». Проте подібні зауваги не впливають на якість перекладу.

Тож за важливістю опрацьованого матеріалу і стилем викладу рецензована книга, сподіваємось, займе почесне місце серед найновіших досліджень культурно-історичних явищ середини XIX ст. в Україні.

С. К о з а к, *Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське Братство*, Івано-Франківськ 2004, 253 с.